

Economic Criminalization in the light of Institutional Economics

Rahim Yari¹ Nourooz Kargari*² Bagher Shamloo³ Ghasem Ghasemi⁴

1. PhD student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Theology and Political Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: Rahim.yari.ha@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: Nouroozk@gmail.com

3. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Email: b-shamloo@sbu.ac.ir

4. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Theology and Political Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: gh.ghasemi@srbiau.ac.ir

S.D.I.L.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

انجمن محققین حقوقی ایران

انجمن محققین حقوقی ایران

Publisher:

Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.22034/JCLC.2022.303968.1560

Received:

30 December 2021

Accepted:

5 May 2022

Published:

22 August 2022

ABSTRACT

The challenge of economic crimes is important today in several ways, on the one hand, the role of the economy in shaping criminal law, the role of criminal law in supporting the economy and economic activities, the role of government policy in creating or preventing economic crimes and in a broader view Economic corruption and the role of culture (customs, values, religion and ideology) governing the economic system. It is a multi-axis issue that introduces the systemic approach of institutionalists in the analysis of economic variables. A Heterodox approach with dissident teachings to define a development model that makes the prevention of disruptive economic behaviors (economic crimes) possible only by identifying the fundamental institutions of the economic

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

www.SID.ir

system (including economics, law, politics, culture) in any modern society. Inductive and Systematic study methods that with a pragmatic approach to economic facts instead of deductive, abstract and subjective studies, explains economic crimes in accordance with the economic and legal realities of society, which is a suitable version for comprehensive, rapid and consistent criminalization. With economic developments and in accordance with specific institutions, the economic system governs the social system.

Keywords: Economic Crimes, Institutional Economics, Economic Criminal law, Criminalization.

Excerpted from the dissertation entitled "Individual and collective interests in economic criminalization in the light of international documents", Islamic Azad University Science and Research Branch, Faculty of Law

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author Contributions:

Rahim Yari: Conceptualization, Methodology, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision.

Nourooz Kargari: Conceptualization, Methodology, Formal analysis, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision.

Bagher Shamloo: Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision.

Ghasem Ghasemi: Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Yari, Rahim, Nourooz Kargari, Bagher Shamloo and Ghasem Ghasemi "Economic Criminalization in the light of Institutional Economics" *Journal of Criminal Law and Criminology* 10, no. 19 (August 22, 2022): 127-152.

Extended Abstract

Social dynamism confirms that the principles and criteria of criminalization rarely exist in the past, and since its rules are to guarantee the current and living basis of the social system, its principles must always be derived from current and dynamic social relations. The economic system and the legal system, which are also a kind of legitimacy of the ruling political system, are the most important dynamic social phenomena that are independent of each other intellectually, but are interdependent in terms of strategy for the development and progress of the country. In other words, if we consider the social system as a dynamic and evolving whole consisting of economic, legal, political, cultural systems, economic and legal systems are the most important dynamic and evolving elements that are always dynamic with their variables, dynamics and They determine the total evolution of the pillars of the social system. Therefore, studying the common variables of economic and legal systems can be very important in the growth and development of the social system. For example, economic crimes are the most important economic-legal variable, perhaps with a little exaggeration, the most important variable of today's social system. Because the challenge of economic crime is important today in several ways; The role of economics in shaping criminal law, the role of criminal law in supporting the economy and economic activities, the role of politics in governance in creating or preventing economic crimes and in a broader view of economic corruption and finally the role of culture (custom, value, religion) And ideology) governing the economic system. Such a systematic and general view of economic crimes is indicative of the systemic approach of institutionalist economics in the analysis of economic variables. An approach that has dominated economic studies scientifically since the middle of the twentieth century and believes that the topics of social sciences are common and interacting within the ultimate and general system of the social system and study and policy for them should be studied by studying other branches Social sciences such as economics, law, sociology, political science, ...

Institutionalist economics is a pragmatic approach based on the economic realities of society "what is" and offers a dissident explanation of abstract and real economic issues in society. Institutional economics is a theory of social evolution or social control that focuses on the formation and functioning of economic institutions through which economies are organized and controlled. Institutions and the process of communication between them and goals are the main pillars of the economic system.

which can be the following: market, program, economic culture such as positive economic propositions (reason and science) or normative economic propositions (ethics and religion), goals And economic policy, economic rights and laws, protection of private or collective or collective property. According to the teachings of institutionalism in the fight against economic crimes, economic criminalization should be based on economic reality, understanding the nature of the economic system, identifying the basic elements, institutions and requirements in a particular geographical area, Not just economic crimes in the classical legal practice based on traditional principles of criminalization such as the principle of harms, the principle of paternalism, expediential, moralism or populist actions, ideological or political decisions to respond to public opinion in the form of anti-economic laws Be added to the list of criminal law.

What is confirmed today by the economic and legal science and experience of countries and advanced economies is that economic progress has a very important relationship with legal progress and legal progress depends on progress commensurate with the economic system. As long as the legal system does not identify and criminalize economic requirements and values according to the specific institutions of the economic system, any criminalization and intervention of criminal law in the economic system will not only be a factor to protect economic values. Rather, it will be an obstacle to achieving economic goals. However, this is not a reason to abandon the use of conventional criminalization principles such as harms, paternalism, expediential, moralism. Rather, along with such principles, the general and systematic principle by identifying economic culture, economic policy, economic law, balance of private and public sector in the allocation of economic resources within the general social system, The principle of compatibility of economic crimes with the economic system, The principle of private sector participation in economic criminalizations as part of economic actors alongside the government, the principle of comprehensiveness of criminalization to be included with new disruptive economic behaviors along with new economic developments and developments can be helpful.

جرم‌انگاری اقتصادی در پرتو اقتصاد نهادگرایی

رحیم یاری^۱، نوروز کارگری*^۲، باقر شاملو^۳، قاسم قاسمی^۴

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: Rahim.yari.ha@gmail.com

۲. استادیار، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: N.kargari@srbiau.ac.ir

۳. دانشیار، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

Email: b-shamloo@sbu.ac.ir

۴. استادیار، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: gh.ghasemi@srbiau.ac.ir

چکیده:

چالش جرایم اقتصادی امروزه از چند جهت اهمیت دارد؛ نقش اقتصاد در شکل‌دهی حقوق کیفری، نقش حقوق کیفری در حمایت از اقتصاد و فعالیت‌های اقتصادی، نقش سیاست از بُعد حاکمیتی در ایجاد یا پیشگیری از جرایم اقتصادی و در نمایی وسیع‌تر فساد اقتصادی و در نهایت نقش فرهنگ (عرف، ارزش، مذهب و ایدئولوژی) حاکم بر نظام اقتصادی. موضوعی چندمحوری که معرف رویکرد سیستمی اقتصاد نهادگرایی در تحلیل متغیرهای اقتصادی از جمله جرایم اقتصادی می‌باشد. رویکردی با آموزه‌های دگراندیشانه برای تعریف الگوی توسعه که پیشگیری از رفتارهای مخل اقتصادی (جرایم اقتصادی) را از طریق شناسایی نهادهای بنیادین نظام اقتصادی (از جمله حقوق، سیاست، فرهنگ و سازکار تخصیص منابع) در هر جامعه مدرنی را ممکن می‌داند. روش مطالعاتی استقرایی و سیستمی با نگاه عمل‌گرایانه، به جای مطالعات قیاسی، انتزاعی و ذهنی، به تبیین جرایم اقتصادی منطبق بر واقعیت‌های

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهشکده حقوق

انجمن حقوق جزا و جرم‌شناسی

انجمن حقوق جزا و جرم‌شناسی

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.22034/CLC.2022.303968.1560

تاریخ دریافت:

۹ دی ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۳۱ مرداد ۱۴۰۱

www.SID.ir

اقتصادی و حقوقی جامعه می‌پردازد که نسخه‌ای مناسب برای جرم‌انگاری جامع، سریع و هم‌نوا با تحولات اقتصادی و منطبق با نهادهای خاص نظام اقتصادی حاکم در یک نظام اجتماعی می‌باشد.

کلیدواژه‌ها:

جرایم اقتصادی، اقتصاد نهادگرایی، حقوق کیفری اقتصادی، جرم‌انگاری.

برگرفته از رساله با عنوان «منافع فردی و جمعی در جرم‌انگاری‌های اقتصادی در پرتو اسناد بین‌المللی»، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشکده حقوق.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

رحیم یاری: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

نوروز کارگری: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحلیل، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

باقر شاملو: نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

قاسم قاسمی: نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

یاری، رحیم، نوروز کارگری، باقر شاملو و قاسم قاسمی «جرم‌انگاری اقتصادی در پرتو اقتصاد نهادگرایی». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱۰، ش. ۱۹ (۳۱ مرداد، ۱۴۰۰): ۱۲۷-۱۵۲.

مقدمه

مفهوم جرایم اقتصادی به درستی درک نخواهد شد مگر اینکه علاوه بر «جرم» شناخت جامعی از «نظام اقتصادی» حاصل آید. زیرا جرایم اقتصادی یک مفهوم و متغیر میان‌رشته‌ای حقوق و اقتصاد است. رابطه‌ای دو طرفه میان نظام اقتصادی و نظام حقوقی که متغیرهای مشترک هر یک از این نظام‌ها باید در رابطه با یکدیگر بررسی شوند. چنین نگاهی ما را به رویکرد «اقتصاد نهادگرایی»^۱ رهنمون می‌سازد. رویکردی که تأکید می‌کند برخلاف مطالعات مرسوم اقتصادی در قرن ۱۹ و تا اواسط قرن بیستم، با گذر جامعه از سنت‌گرایی به تجددگرایی، مشکلات اقتصادی انتزاعی نیستند، بلکه واقعیت‌های اقتصادی هستند که بر اساس نوع نظام حقوقی، فرهنگی، سیاسی، جغرافیایی یک جامعه قابل تبیین هستند. به عبارتی یک جامعه به صورت یک کل غایی، ترکیبی از ساختارهای بنیادین اقتصادی، حقوقی، سیاسی، فرهنگی می‌باشد که در تعامل و تأثیر یکدیگرند، از این رو، تبیین یک موضوع اقتصادی مانند جرایم اقتصادی، بایستی با نگاهی جامع به ساختار اقتصادی، حقوقی در کنار دیگر ساختارهای سیاسی و فرهنگی صورت بگیرد که واقعیت‌های یک نظام اجتماعی را شکل می‌دهند، برخلاف مطالعات مرسوم که معمولاً یک موضوع خاص را صرفاً با مفاهیم آن رشته مطالعاتی خاص در نظر می‌گیرند.

از منظر اقتصاد نهادگرایی، تعامل نظام‌های اقتصادی و حقوقی برای توسعه و پیشرفت اقتصادی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. نظام‌های اقتصادی تابع تحولات اندیشه‌های اقتصادی متعارف در مقابل اندیشه‌های اقتصادی پسامتعارف با جدال بر سر حضور بازار یا دولت در اقتصاد، ساختار اقتصادی کشورها را شکل داده و از نظام حقوقی در تنظیم ساختار، ارکان و نهادهای اقتصادی و به صورت اخص از حقوق کیفری به عنوان ابزاری قهری در صیانت از ارزش‌های اقتصادی بهره می‌برد. آنچنان که حقوق کیفری نیز با ظاهر و ماهیت نفع‌گرایی و فایده‌طلبی تحت تأثیر اندیشمندانی چون «بنتام»^۲ و استوارت میل^۳ از داعیه خشک حق‌طلبی و اخلاق کانتی درآمده، در پی تحلیل اقتصادی و محاسبه سود و زیان اقدام به جرم‌انگاری و کیفرگذاری رفتارهای مخل اقتصادی نموده و به عنوان ابزاری مناسب در جهت حمایت از ساختارها و نهادهای جامعه از جمله ساختار اقتصادی با قانون‌شکنانی که هنجارهای اقتصادی را نادیده و در فعالیت‌های اقتصادی (به‌طور کلی یا جزئی) اختلال ایجاد می‌کنند، برخورد می‌نماید.^۴ با وجود این، رابطه بین حقوق کیفری و نظام اقتصادی در مسیر سالم‌سازی و توسعه فضای اقتصادی، نیازمند «تعامل و تحول درون‌زای هم‌زمان»^۵ می‌باشد. چنین

1. Institutionalism Economics

2. Jeremy Bentham

3. John Stuart Mill

۴. حمید بهره‌مند، آسیب‌شناسی قوانین مربوط به جرایم اقتصادی در نظام حقوقی ایران (تهران: مرکز مطبوعات و پژوهشگاه قوه قضائیه، ۱۳۹۹)، ۲۶.

۵. در یک مدل اقتصادی، متغیر برون‌زا متغیری است که مقدار یا ارزش آن خارج از مدل تعیین و به مدل تحمیل می‌شود و در مقابل، یک متغیر درون‌زا متغیری است که مقدار آن توسط خود مدل تعیین می‌شود. یک تغییر درون‌زا، به ←

نگاهی نتیجه‌کاربردی دارد، زیرا زمانی (دوران ما قبل رنسانس) به دلیل آنکه تحولات اجتماعی اعم از فکر و فناوری چندان قوی نبود و تحولات نظام فکری به آهستگی در نظام اجتماعی تزریق می‌شد، تغییرات نظام اقتصادی و حقوق کیفری به شکل همگام و دورن‌زای بود. اما ناگهان (دوران بعد از رنسانس) با شتاب نیروهای تحول اجتماعی و مبانی نظری فکری و همچنین مادی‌گرایی در نظام فکری جوامع غربی، به یکباره تحولات در نظام اقتصادی سرعتی دوچندان گرفت که امکان تنظیم تدریجی و دورن‌زای میان حقوق کیفری و نظام اقتصادی ممکن نشد، این امر موجب عقب‌ماندگی حقوق کیفری از نظام اقتصادی در مسیر جرم‌انگاری اقتصادی در راستای پشتیبانی و صیانت از ارزش‌ها و ارکان بنیادین نظام اقتصادی گردید، بنابراین، حقوق کیفری به ناچار به شکل برون‌زای، به تنظیم یکپارچگی ساختارهای اجتماعی از جمله ساختار اقتصادی پرداخته و اقدام به جرم‌انگاری‌های انتزاعی و به دور از واقعیت‌های اقتصادی نمود که هیچ انطباقی با واقعیت‌های اقتصادی جامعه نداشته و اغلب رفتارهای مخل اقتصادی را شامل نمی‌شد. چنین نقیصه و عقب‌ماندگی با ظهور اندیشه‌های اقتصاد نهادگرایی از اواسط قرن بیستم شناسایی گردید، آموزه‌های اقتصاد نهادگرایی آن‌چنان دانش اقتصاد را تحت تأثیر قرار داد که اقتصادهای پیشرفته امروزی دنیا برخلاف کشورهای عقب‌مانده یا در حال توسعه، با تطبیق ساختار اقتصادی خود با واقعیت‌های اقتصادی خاص آن جامعه و درعین حال با اقتباس از تحولات روز اقتصادی در دنیا با توسعه کیفیت نهادها و حاکمیت قانون و بهره‌گیری از نظام حقوقی مدرن به خصوص با پشتیبانی ابزار قهری حقوق کیفری، از نیمه دوم قرن بیستم، توسعه و پیشرفت اقتصادی چشمگیری را داشتند.⁶

پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است. موضوع پژوهش بدون سابقه مطالعاتی خاص بوده و موضوعی بین‌رشته‌ای و جدید می‌باشد، اما مطالعات و پژوهش‌های فراوانی به طور مستقل و جداگانه در خصوص جرایم اقتصادی و اقتصاد نهادگرا صورت گرفته است که مورد استفاده قرار گرفته است. فرضیه پژوهش حاضر این می‌باشد؛ پویایی اجتماعی مؤید آن است که اصول و معیارهای جرم‌انگاری به ندرت در گذشته وجود دارد و از آنجاکه قواعد آن برای تضمین اساس و الزامات مبنایی جاری و زنده نظام اجتماعی است همواره باید اصول آن از مناسبات جاری و پویای اجتماعی استخراج شود. نظام اقتصادی و نظام حقوقی که به‌نوعی مشروعیت بخش نظام سیاسی حاکم نیز می‌باشند مهم‌ترین پدیده‌های پویای اجتماعی مستقل از هم از نظر فکری، اما وابسته به هم از نظر راهبردی برای توسعه و پیشرفت کشور هستند. لذا کاربرد اصول جرم‌انگاری مرسوم مانند اصل ضرر، اصل پدرسالاری، مصلحت‌گرایی، اخلاق‌گرایی در حمایت نظام حقوقی از نظام اقتصادی برای هر زمانی مؤثر نخواهد بود. از این‌رو،

معنی تغییر یک متغیر درون‌زا در پاسخ به یک تغییر برون‌زا است که به مدل تحمیل می‌شود؛

Nicholas Gregory, *Mankiw, Macroeconomics* (New York:Worth, 2019), 8.

6. Oanh Kim Thi Tran, Hac Dinh Le & Hac Dinh Le "Role of institutional quality in economic development: A case study of Asian countries" *Problems and Perspectives in Management* 19(2021), 357, accessed January, 2022. Doi: 10.21511, <https://www.researchgate.net/publication/352736693>.

در این پژوهش در صدد معرفی رویکردی نوین در زمینه جرم‌انگاری اقتصادی با تکیه بر آموزه‌های دگراندیشانه و غیرمرسوم «اقتصاد نهادگرایی» هستیم و در نهایت، اتخاذ سیاست جنایی مطلوب از طریق جرم‌انگاری اقتصادی مطلوب در راستای پیشگیری از جرایم اقتصادی می‌تواند نتیجه کاربردی این پژوهش باشد. نوشتار در سه قسمت بررسی می‌گردد، در قسمت اول تحول اجتناب‌ناپذیر نظام حقوقی و بالاخص حقوق کیفری تحت تأثیر تحولات نظام اقتصادی، در قسمت دوم شناسایی جرایم اقتصادی در پرتو نهادها و الزامات بنیادین نظام اقتصادی امروزی و در قسمت سوم لزوم تحول حقوق کیفری اقتصادی هم‌نوا و همگام با نظام اقتصادی ارائه می‌گردد.

۱- تحول حقوق کیفری تابعی از تحول نظام اقتصادی نهادگرا

۱-۱- ماهیت اقتصاد نهادگرا

نظام اقتصادی به عنوان یکی از مهم‌ترین ارکان بنیان اقتصادی هر کشور نقش بسزایی در فرهنگ، معیشت و پیشرفت جوامع ایفا می‌کند. پدیده‌هایی مثل فقر و ثروت، عدالت و بی‌عدالتی، ایجاد انگیزه فردی یا فقدان آن، سلامت اقتصادی یا فساد و جرایم اقتصادی همگی تحت تأثیر نظام اقتصادی و در چهارچوب آن به‌وجود می‌آیند. یک نظام اقتصادی بسته به اینکه حدود مالکیت را تا چه میزان به‌رسمیت بشناسد، اهمیت دارد؛ مانند نظام اقتصادی سرمایه‌داری می‌تواند با تکیه بر اصالت فرد و به‌رسمیت شناختن آزادی‌های نامحدود فردی و ارجحیت منافع فرد بر جمع، زمینه ایجاد انگیزه فعالیت اقتصادی در افراد را به وجود بیاورد و با تکیه بر مکانیسم بازار در زمینه توزیع درآمد و به پستوانه قوانین حمایتی دولت‌ها از مالکیت خصوصی، دخالت محدود دولت در اقتصاد را موجب شود.^۷ یا مثل نظام اقتصادی سوسیالیسم (دولتی) می‌تواند با تکیه بر اصالت جمع و به منظور جلوگیری از پیامدهای مکانیسم بازار با تمرکز برنامه‌ریزی و نفی آزادی‌های فردی در زمینه مالکیت، سرمایه‌گذاری، انتخاب شغل و مصرف، ضمن تأمین معیشت عمومی در حد نیازهای اولیه و برقراری برابری نسبی، عدم ورود افراد (بخش خصوصی) در اقتصاد را موجب شود.^۸ گرچه این دو نظام اقتصادی به طور مرسوم نظام‌های سنتی اقتصادی یاد می‌شوند، اما امروزه بسیار محدود می‌توان از این دو نظام به عنوان نظام اقتصادی خاص کشورها یاد کرد. بلکه باید از نظام اقتصادی مختلط (ترکیب سرمایه‌داری و سوسیالیستی) یاد کرد که امروزه اغلب نظام‌های اقتصادی دنیا را شامل می‌شود.^۹ زیرا با توجه به تجربه

۷. یدالله دادگر، «تحولات اقتصاد سرمایه‌داری و قرائت‌های گوناگون از آن»، پژوهش‌های رشد و توسعه‌مدار ۲ (۱۳۸۰)،

۱۵.

۸. یدالله دادگر، *محورهای اساسی در نظام‌های اقتصادی* (تهران: نشر نی، ۱۳۹۸)، ۱۷۰-۱۵۹.

۹. الگوی اقتصاد سرمایه‌داری با کمترین نقش دولت در اقتصاد مانند کشورهای آمریکا، کانادا، استرالیا، نیوزلند، انگلستان، الگوی سرمایه‌داری اروپایی با تأکید بر حضور منظم دولت در اقتصاد مانند کشورهای آلمان و فرانسه، الگوی سرمایه‌داری آسیایی با تأکید بر اقتصاد منظم و حضور منضبط دولت در اقتصاد مانند کشورهای ژاپن، کره جنوبی و سنگاپور، الگوی اسکاندیناوی با حضور غالب بخش خصوصی و کم و بیش دولت در اقتصاد مانند سوئد، دانمارک، نروژ از الگوهای ←

تاریخی بحران‌های اقتصادی ۱۹۳۰، ۱۹۷۰ میلادی اقتصادسرمایه‌داری (گسترش فساد، فقر، تضاد طبقاتی و مالکیت بر کارگر در فعالیت‌های اقتصادی) و کارنامه تلخ اقتصاد سوسیالیست شوروی سابق (فساد دولتی، سلب امکان فعالیت‌های اقتصادی افراد و بخش خصوصی و بی‌انگیزگی افراد و پایین آمدن کارایی)، در نهایت اندیشه‌های اقتصادی تعدیل‌گردیدند، اندیشه‌هایی که با دوری از افراط در فردگرایی یا جمع‌گرایی، توازن نقش‌آفرینی هم‌زمان نهادهای بازار و دولت در اقتصاد را مطرح نموده و توسعه و پیشرفت اقتصادی نظام اقتصادی به خصوص در کشورهای عقب‌مانده یا در حال توسعه اقتصادی را در شناسایی واقعیت‌ها و الزامات اساسی نظام اقتصادی هر منطقه جغرافیایی خاص دانسته و رویکردی عمل‌گرایانه را در مبارزه با فساد و جرایم اقتصادی، فقر، فضای ناسالم اقتصادی ضروری می‌دانند. قرائتی مختلط از اندیشه‌های مرسوم اقتصادی با تأکید بر یافته‌های نوین اقتصادی که معرف اقتصاد نهادگرایی می‌باشد.^{۱۰}

بر اساس رویکرد نهادگرایان، تجربه تاریخی بحران‌های اقتصادی در کشورها، شکست برنامه‌های اقتصاد سرمایه‌داری در کشورهای در حال توسعه و رواج فساد و جرایم اقتصادی در کشورها، مبین شکست ایده سرمایه‌داری است. نهادگرایی بر خلاف اقتصاد سرمایه‌داری، رفتار انسانی را با عقلانیت کامل فرض نمی‌کند بلکه آن را تابع تغییرات، تأثیرات و پویایی نهادها می‌داند.^{۱۱} نهادگرایان بر اساس فلسفه نتیجه‌گرایی آمریکا، کارکردگرایی ساختاری^{۱۲}، داروین‌سیم اجتماعی و رویکرد تکاملی و بلن^{۱۳} و آموزه‌های عمل‌گرایی^{۱۴}، از روش استقرایی جزء به کل^{۱۵} به جای روش کل به جزء یا قیاسی^{۱۶} اقتصاد سرمایه‌داری، که مدعی پیش‌بینی قوانین حاکم بر متغیرهای اقتصادی در همه نظام‌های اجتماعی و اقتصادی به علت وجود روابط ثابت و لایتغیر بین هستی‌های مشاهداتی با پیش‌فروزی مانند عقلانیت، فرصت‌طلبی و حداکثرسازی است، استفاده می‌کنند.^{۱۷} نهادگرایان با تکیه بر اصل «عدم

متنوع سرمایه‌داری مختلط است. اما امروزه کمتر کشوری از نظام سوسیالیستی برنامه‌محور (کره شمالی و شاید روسیه آینده) پیروی می‌کند و اغلب کشورهای سوسیالیستی به سرمایه‌داری گرایش پیدا کردند به طوری که امروزه باید از الگوی مختلط سوسیالیسم بازار محور (به معنای غلبه دولت و حضور کم و بیش بخش خصوصی در اقتصاد) مانند کشور چین، ایران، سوریه، کوبا نام برد. نک: همان‌جا.

۱۰. یدالله دادگر، *تاریخ تحولات اندیشه اقتصادی* (قم: انتشارات دانشگاه مفید، ۱۳۸۳)، ۴۲۴.

11. Geoffrey M. Hodgson, "What Are Institutions?", *Journal of Economic* XL 1 (2006): 19, accessed November, 2020, Doi : 10. 1080/00213624, <https://www.researchgate.net/publication/207258327>.

12. Structuralist Functionalism

13. Thorstein Veblen

14. Social Darwinism and the Veblen Evolutionary Approach and Pragmatism.

15. Inductive Approaches

16. Deductive Approaches

17. Charles K. Wilber & Robert S Harrison, "The methodological Basis of Institutional Economics: Pattern Model, Storytelling, and Holism", *Journal of Economic* 12(1978), 62, accessed January, 2021, Doi : 10.1080/00213624; Mario Coccia, "An introduction to the theories of institutional change" Article in *Journal of Economics Library* 5(2018), 338, accessed December, 2020, Doi : 10.1453/jel.v5i4.1788, <https://www.jstor.org/stable/4224665>, <https://www.researchgate.net/publication/330365167>.

قطعیت»^{۱۸} هایزبرگ^{۱۹} معتقدند؛ سیستم‌های اقتصادی پویا و در طول زمان متغیر، بسیار پیچیده و غیرخطی هستند. رفتار سیستم‌های پیچیده قابل تجزیه به رفتار اجزای آن (انسان اقتصادی)^{۲۰} نیست، بلکه چیز جدیدی است که از تعامل آنها زایش و ظهور یافته است^{۲۱} و آن را تابع تغییرات، تأثیرات و پویایی نهادها می‌دانند. سیستم‌های اقتصادی دائماً به نحوی غیر قابل پیش‌بینی تطور می‌یابند و از یک وضع به وضع دیگر منتقل می‌شوند که این وضع جدید نظم مختص به خود را دارد و الزامات جدیدی را هم برای اجزا به وجود می‌آورد. اجزا و کنش‌گران نیز در محیط جدید تعامل می‌کنند، محیط را تغییر می‌دهند و خود نیز در این فرایند متحول می‌شوند.^{۲۲} به عبارت دیگر، سیستم اقتصادی خود متشکل از نهادهای زیرمجموعه آن مانند فرهنگ، سیاست و حقوق می‌باشد که الگوی رفتار اقتصادی افراد اعم از رفتارهای سالم و ناسالم اقتصادی در جامعه را شکل می‌دهند که دائماً در حال پویایی و تحول می‌باشند و این سیستم نیز به عنوان یک کل در داخل نظام کلی غایی که همان نظام اجتماعی است قرار می‌گیرد، بنابراین شناخت متغیرهای اقتصادی از جمله رفتارهای سالم و ناسالم اقتصادی مستلزم توازن بین هستی‌شناسی واقعیت اقتصادی و اصول روش‌شناختی می‌باشد. روشی که باید نظام اجتماعی را به صورت یک کل در نظر گرفته و نظام اقتصادی را به صورت سیستمی با پوشش تمام واقعیت‌های اقتصادی از جمله فرهنگ اقتصادی، سیاست اقتصادی، حقوق اقتصادی و مکانیسم تخصیص منابع بررسی نماید که این امر نیازمند تعامل اقتصاد با دیگر رشته‌ها مانند حقوق، روانشناسی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، در جهت درک سیستمی نظام اقتصادی می‌باشد.^{۲۳}

نهادگرایان تحلیل سیستمی نظام اقتصادی و درک واقعیت‌های اقتصادی را در گرو شناسایی نهادهای اقتصادی می‌دانند. اما نهادهای شکل‌دهنده ساختار نظام اقتصادی به چه مفهومی هستند؟ نظام اقتصادی، ترکیبی منظم از «نهادهای فرایند میان آنها و الزامات هنجاری» می‌باشد که یک سیستم اقتصادی برای پیشبرد اهداف اقتصادی به درک و تعامل و پیوستگی کامل آنها نیاز دارد. نهادها با کارکرد ویژه مانند نظام مالی، تولید، نیروی کار، فرهنگ، حقوق، سیاست و مکانیسم تخصیص منابع، ساختار نظام اقتصادی را شکل می‌دهند. نهاد عبارت از یک رسم، عادت یا قاعده است. از دید وبلن، یک نهاد در گسترده‌ترین مفهوم، مجموعه‌ای از قواعد و سنت‌های تثبیت شده مشترک در بین مردم در عرصه اقتصاد است که باید و نبایدهای مربوط به نظام را معین می‌کند.^{۲۴}

18. Indeterminacy Principle

19. Werner Karl Heisenberg

20. Economical Human

21. Waldrop, M. Mitchell, Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos (New York: Simon and Schuster, 1992), 145.

۲۲. احمد محمود مشهدی، محمود متوسلی و علی طیب‌نیا «نقدی بر روش‌شناسی اقتصاد مرسوم»، فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی و بودجه ۲ (۱۳۹۰)، ۱۶-۱۵.

۲۳. عباس رضانی باصری و اصغر میر فردی «تبیین نهادگرایی و گرایش آن به توسعه»، مجله اقتصادی ۳ و ۴ (۱۳۹۳)، ۱۳۱.

24. Theofanis Papageorgiou, Ioannis Katselidis, & Panayotis G Michealides, "Schumpeter, Commons, and Veblen on Institutions", *American Journal of Economics and Sociology* 72(2013): 1234, →

از دید داگلاس نورث^{۲۵} «نهادها قوانین بازی در جامعه و ساخته بشر هستند نه طبیعت.»^{۲۶} توجه عملی به مقررات، شفاف بودن و راستگویی در کسب‌وکار، احترام به حقوق دیگران، وجدان کاری در محیط کار، رابطه صمیمی کارگر و کارفرما، مالیات، اجاره‌داری، خانواده، مالکیت، روحیه رقابت، انضباط مالی، تنفر از فساد مالی و اقتصادی، رشوه دادن، رانت‌خواری و ... نمونه‌ای از نهادهای خوب یا بد هستند.

نهادهای اقتصادی، رسمی یا غیر رسمی هستند. نهادهای رسمی قواعد رفتاری هستند که از سوی مراجع صالح تقنینی تعیین و دارای ضمانت اجرا (مدنی یا کیفری) می‌باشند. مانند قانون اساسی، قوانین تجارت، قوانین مدنی و قوانین کیفری و دیگر قوانین و مقررات ناظر بر امور اقتصادی. در مقابل نهادهای غیر رسمی شبکه اجتماعی درهم‌تنیده‌ای از فرهنگ، دین و ایدئولوژی است. نهادهای رسمی و غیر رسمی درهم‌تنیده و به گفته ویلیامسون^{۲۷} در یک «محیط نهادی»^{۲۸} در چهار سطح قرار می‌گیرند. سطح اول نهادهای غیر رسمی مانند فرهنگ‌ها، عرف‌ها، سنت‌ها، هنجارها و مذهب، سطح دوم قوانین رسمی از جمله حقوق مالکیت و قوای سه‌گانه مجریه، مقننه و قضائیه، سطح سوم حکمرانی سیاسی مطلوب و سطح چهارم تخصیص منابع و مکانیسم تطبیق و بازار و برنامه در اقتصاد را شامل می‌شود^{۲۹} در واقع از دید نهادگرایان، چهار نهاد «فرهنگ، حقوق، سیاست، مکانیسم تخصیص منابع» نهادهای بنیادین نظام اقتصادی را شکل می‌دهند که تحلیل سیستمی یک نظام اقتصادی و مبارزه با مشکلات آن از جمله شناسایی و جرم‌انگاری رفتارهای ناسالم اقتصادی نیازمند تشریح آنها می‌باشد. در میان نهادها، بررسی جایگاه و اهمیت نظام حقوقی به عنوان نهاد رسمی بیشتر مورد تأکید نهادگرایان می‌باشد. زیرا زمانی که قواعد اقتصادی موفق نمی‌شوند تابعان خود را به تبعیت از قواعد اقتصادی وادار کنند، نظام حقوقی و بالاخص، حقوق کیفری در کانون توجه قرار می‌گیرد تا نظم اقتصادی را در فعالیتهای اقتصادی فراهم نماید^{۳۰} آن‌چنان‌که کامونز، در مطالعات اقتصادی خود بر اهمیت قانون و حقوق به عنوان نهاد رسمی نظام اقتصادی در سالم‌سازی فعالیتهای اقتصادی از طریق مبارزه با فساد اقتصادی تأکید می‌کند.^{۳۱}

accessed November, 2020, Doi : 10.1111/12042, <https://econpapers.repec.org>.

25. Douglass Cecil North

26. Claudius Gräbner and Amineh Ghorbani, "Defining institutions – A review and a synthesis", *ICAE Working Paper* 89(2019): 7, Accessed January, 2022. Doi : 10419/193628, <https://ideas.repec.org/p/ico/wpaper/89.html>

27. Oliver E. Williamson

28. Institution Environment

29. Oliver E. Williamson, "The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead", *Journal of Economic Literature* 38(2000), 599, accessed December, 2020, Doi : 10.1257/jel.38.4.595, <https://edisciplinas.usp.br/mod/resource/view.php?id=2674292>.

30. Gani Aldashev, "Legal Institutions, Political Economy and Development", *Oxford Review of Economic Policy* 25(2009): 4, accessed September, 2020, Doi: 10.1093/oxrep/grp016, <https://www.researchgate.net/publication/46511501>

31. Philippe Broda, "Institutions, economy and politics: the debate between Commons and North", *The European Journal of the History of Economic Thought* 28(2021), 12, accessed January, 2022, Doi:10.1080.009672567, <https://www.researchgate.net/publication/344816697>.

۲-۱- حقوق کیفری تابعی از ساخت نظام اقتصادی

نظام‌های حقوقی ارتباط مستقیمی با سیر تحول قدرت‌های تولیدی دارد. چنان که گسترش قدرت‌های تولیدی در یک دوره تولیدی معین مانند نظام برده‌داری، نهادهای حقوقی منطبق با این نظام را به وجود آورد و در یک دوره دیگر تاریخی با شیوه تولید فئودالی، نهادهای حقوقی و کیفری منطبق با آن برای تنظیم، حمایت و صیانت از ارزش‌های اقتصادی به وجود آمدند و این ارتباط همچنان ادامه دارد.^{۳۲} نظام اقتصادی مرکب از نهادها و فرایندها، محل تعارض منافع است و اقتصاد باید با درک این واقعیت بر تعادل‌سازی آن گام نهد و از طرف دیگر، نظام حقوقی نیز مجموعه‌ای از نهادها و فرایندهاست که استفاده قاعده‌مند از حاکمیت برای تنظیم و هماهنگی نهادهای مهم جامعه از جمله نهادها و منافع اقتصادی را شامل می‌شود.^{۳۳} حقوق فقط مجموعه‌ای از قواعد الزام‌آور نیست، بلکه نظامی است که در آن منافع متعارض تعادل می‌یابد. نظامی است که در آن حداکثر خواسته‌ها با کمترین برخورد ممکن فراهم می‌شود. به گفته کاردوزو^{۳۴} «غرض نهایی از وضع قانون رفاه جامعه می‌باشد.»^{۳۵} در این راستا احکام قانونی در طیفی از احکام ارشادی، اختیاری، الزامات مدنی، قواعد امره تجاری، استانداردهای الزامی صنعتی، احکام مرتبط با نظم عمومی تا بایسته‌های تخطی‌ناپذیر کیفری قرار می‌گیرند و هر چه اهمیت حکم قانونی بیشتر باشد ضمانت اجرای به‌کاررفته برای حمایت از آن شدت بیشتری به خود می‌گیرد. به گونه‌ای که حقوق کیفری صرفاً برای تضمین اساسی‌ترین الزامات اقتصادی به کار می‌رود.^{۳۶} دولت‌ها برای تنظیم روابط اقتصادی خود با جامعه جهانی، نهادهای عدیده‌ای را به وجود می‌آورند و به تنظیم دقیق مقررات در حوزه واردات و صادرات، مبادلات ارزی، ورود و خروج سرمایه، تبادل نیروی کار، استانداردهای فنی و خدماتی، تسهیل تجارت و سرمایه‌گذاری بین‌المللی و موارد دیگر اقدام می‌نمایند.^{۳۷} در بسیاری از این موارد برای تضمین این مقررات از الزامات کیفری شدیدی مانند ممنوعیت قاچاق، جرایم گمرکی، پول‌شویی، اخلال در امر صادرات و واردات، جرایم بازار سرمایه، رانت‌خواری و ... استفاده می‌کنند. بنابراین الزامات نظام حقوق کیفری نیز با تحول ساختار و اندیشه‌های اقتصادی دچار تحول می‌گردد و به صورت ابزاری در اختیار نظام اقتصادی، حامی نهادها و فرایند میان آنها و الزامات هنجاری اقتصادی در نظام اجتماعی خواهد بود. این ابزار به

۳۲. مهدی شهبابی، «از حقوق سنتی تا حقوق مدرن، تأملی در مبانی تحول نظام حقوقی»، نامه مفید ۷۶ (۱۳۸۸)، ۸۵-۶۹

33. Stephan Haggard, Andrew MacIntyre & Lydia Tiede, "The Rule of Law and Economic Development", *Annual Review of Political Science* 11(2008):19, accessed June, 2020, Doi : 10.1146/081205, <https://www.researchgate.net/publication/228276461>.

34. Benjamin N. Cardozo

35. Richard A Posner, "What has Pragmatism to offer Law" in *Southern California Law Review ed. Dennis Ptterson* (Chicago, University of Chicago School, 2003), 182.

۳۶. جعفر حسنی، «معیارهای جرم‌انگاری اقتصادی در نظام مختلط اقتصادی» (رساله دکترای، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۳)، ۱۲۰.

37. Jin Zhao, Ghulam Rasool Madni, Muhammad Awais Anwar & Syeda Masooma Zahra, "Institutional Reforms and Their Impact on Economic Growth and Investment in Developing Countries" *Sustainability* 13(2021), 2. Accessed January, 2022. Doi : 10.3390, <https://www.researchgate.net/publication/351194481>.

صورت نهادی هم‌عرض، تخصصی، هم‌نوا و تابع تحولات دورن‌زای نظام اقتصادی، تحت عنوان نهاد «حقوق کیفری اقتصادی» با شناسایی الزامات بنیادین نظام اقتصادی، رفتارهای مخل و ناقض آنها را تحت عنوان جرایم اقتصادی شناسایی و جرمانگاری خواهد نمود. با این منطق، جرایم اقتصادی نه به صورت انتزاعی و ذهنی، بلکه به صورت عینی و منطبق با واقعیت‌ها و نهادهای اقتصادی یک جامعه و در صیانت از الزامات بنیادین اقتصادی یک جامعه قابل شناسایی هستند.

۲- شناسایی جرایم اقتصادی از منظر نهادهای نظام اقتصادی

از نظر نهادگرایان، هر سیستمی در جامعه، دارای نهادها و الزامات بنیادین می‌باشد که بر اساس رویکرد سیستمی قابل تشریح بوده و از طریق نظام حقوقی، تنظیم و در قهری‌ترین حالت از طریق حقوق کیفری صیانت خواهند شد. بر اساس این رویکرد، نهادهای بنیادین نظام اقتصادی را می‌توان فرهنگ اقتصادی، سیاست اقتصادی، حقوق اقتصادی و سازکار تخصیص منابع سازمان‌دهنده محیط اقتصادی برای تولید و تجارت در نظر گرفت که در تعامل و هماهنگی یکدیگر هستند^{۳۸} و با درک و شناسایی این نهادها، الزامات هنجاری و فرآیند میان آنها شناسایی گردیده و رفتار مخل آنها تحت عنوان جرایم اقتصادی قابل جرمانگاری هستند.

۲-۱- فرهنگ اقتصادی

فرهنگ اقتصادی عبارت است از ارزش‌ها، هنجارها، پیمان‌ها، ایدئولوژی و اعتقادات دینی که به گفته ویلیامسون، مبنای محیط نهادی را شکل می‌دهد^{۳۹} و در قوانین حقوقی، اقتصادی و کسب‌وکار متجلی می‌شود.^{۴۰} در مفهومی کلی، فرهنگ اقتصادی به‌عنوان کارکرد حفظ الگوی طراحی شده برای نظام اقتصادی و مدیریت چالش‌ها، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد.^{۴۱} در یک نظام فکری و اجتماعی فردگرا مبتنی بر اصالت عقل، فرهنگ اقتصادی بر اساس حمایت از آزادی انتخاب عاملان اقتصادی

۳۸. جان گروینوگن، آنتون اسپیتیهوون و آنتون دن برگ، مقدمه‌ای بر اقتصاد نهادگرایی، ترجمه اصلاصان قودجانی (تهران، نشر مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۱)، ۱۱۸.

39. Alberto, Alesina & Paola Giuliano, "Culture and Institutions" IZA Discussion Papers 9246(2015), 3-4, accessed January, 2022, Doi : 10419.114123, <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jel.53.4.898>.

۴۰. علاوه بر ایدئولوژی سوسیالیستی یا کمونیستی که مؤثر در نظام اجتماعی شوروی، چین، کره شمالی، کوبا و ایران بوده است، دین و مذهب و دستورات دینی نیز نیروی مهم و منشأ تغییرات بزرگی در تاریخ و به خصوص در دوره معاصر بوده‌اند. به نظر وبر، اخلاق پروتستان یکی از علل فردگرایی و عقلایی شدن زندگی اقتصادی و یکی از علل پیدایش کاپیتالیسم و سرمایه‌داری بوده است. همچنین دین یهود نیز با تعالیم خود رفتارهای اقتصادی و سیاسی پیروان خود را شکل داده است از جمله دعوت به ثروت اندوزی و تکاثر ثروت و اجازه گرفتن ربا از غیر یهود و عدم اجازه گرفتن ربا از یهودیان. دین اسلام نیز با تعالیم خود رفتارهای اقتصادی و سیاسی پیروان خود را شکل می‌دهد؛ Matthew Clarke, *Development and Religion* (Melborne, Deakin University, 2013), 89.

41. Julio Faundez, "Douglass North's Theory of Institutions: Lessons for Law and Development" *Hague Journal on the Rule of Law* 8(2016), 14, accessed July 25, 2020, Doi : 10.2139/ssrn.2493052, <https://www.researchgate.net/publication/314523764>.

و عدم مداخله دولت یا مداخله حداقلی دولت شکل می‌گیرد که به «فرهنگ اقتصادی لیبرال»^{۴۲} موسوم است، در مقابل فرهنگ اقتصادی بر پایه نظام ارزشی و دینی مانند اسلام یا یهودیت بر پایه های آموزه‌های دینی یا بر پایه ایدئولوژی مانند مارکسیسم، حمایت از جمع‌گرایی اقتصادی و دولت حداکثری در اقتصاد را تأکید می‌کند.^{۴۳}

امروزه فرهنگ اقتصادی از تقابل و ترکیب نیروهای متفاوت و متعارض «عقل، علم، اخلاق و دین» طراحی، اصلاح و حفظ می‌شود. در رشته اقتصاد، گزاره‌های ناشی از عقل و علم را به «اقتصاد اثباتی»^{۴۴} و گزاره‌های ناشی از اخلاق و دین را «اقتصاد هنجاری»^{۴۵} می‌نامند. حقوق کیفری که ماهیتی با گزاره‌های هنجاری دارد، قرابت بیشتری با اقتصاد هنجاری دارد. بنابراین هر چه قدر فرهنگ اقتصادی اثباتی - هنجاری، متمایل به طیف هنجاری (دینی، ارزشی، ایدئولوژیک) باشد، حقوق کیفری حضور حداکثری خواهد داشت. زیرا گزاره‌های هنجاری به دلیل وصف ارزشی، حقیقی و جهان‌شمولی که دارند موجب پدیداری الزامات لایتغیری می‌شود که زمان و مکان تأثیری در موضوعیت آنها نداشته و نقض و تخلف از آنها با برخورد کیفری مواجه می‌شود. جرم‌انگاری خرید و فروش مشروبات الکلی، مواد مخدر، معاملات ربوی و ... ریشه در چنین فرهنگ اقتصادی دارد. در مقابل تلاش‌های علمی و عقلی برای تبیین مسائل اقتصادی موجب می‌گردد تا فرهنگ اقتصادی اثباتی - هنجاری متمایل به اقتصاد اثباتی گردیده و گزاره‌های فرهنگی اقتصادی نسبی، تغییرپذیر و انعطاف‌پذیر بوده که با شرایط زمانی و مکانی امکان تغییر داشته باشند. بنابراین بسته به نوع فرهنگ اقتصادی اثباتی یا هنجاری، لزوم جرم‌انگاری اقتصادی در حمایت از آن فرهنگ مطرح می‌شود. در اقتصاد لیبرال مانند اغلب اقتصادهای بزرگ دنیا با توجه به فرهنگ ابزاری، عقلی و محاسبه بر اساس سود و زیان در یک بستر یا محتوای هنجاری بسیار کم، حقوق کیفری اقتصادی نقش پسینی را بازی می‌کند و کیفر نیز به صورت محاسبه سود - زیان بررسی می‌گردد تا مانع کارایی یا توسعه اقتصاد نگردد.^{۴۶} در چنین فرهنگی، جرایم اقتصادی بیشتر سوء استفاده از اعتماد عاملان اقتصادی و استفاده از راهکارهای غیرقانونی برای رسیدن سریع به آمال‌های مادی و فرهنگ مادی در جامعه خواهد بود، مانند تقلبات مالی، بنگاه‌های تقلبی، تقلب در اسناد مالی و تجاری شرکت‌ها، جرایم شرکتی خصوصی، فعالیت‌های غیرقانونی و بدون مجوز دولت در بازار از جمله قاچاق کالا، ارز، طلا. در مقابل، فرهنگ اقتصاد دولتی بر گزاره‌های هنجاری تأکید دارد، بر نهادها و فرایندهای اقتصادی توجه آن‌چنانی ندارد و بیشتر بر تحقق اهداف برابری و رفاه تأکید دارد. در این فرهنگ، سوء استفاده از موقعیت دولتی،

42. Liberal economic culture

۴۳. غلامحسین محمدی، «بررسی تطبیقی لیبرالیسم و نئولیبرالیسم، مارکسیسم و نئومارکسیسم در اقتصاد جهانی»، مجله راهبرد ۷۲ (۱۳۹۳)، ۲۴۵-۲۵۰.

۴۴. علی حسین نجفی ابرندآبادی، «تقریرات درس حقوق کیفری اقتصادی» گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی تهران، ایران، ۱۳۸۶، ۱۳.

45. Normative Economics

۴۶. نجفی ابرندآبادی، همانجا.

رانت‌خواری، فساد اداری به صورت رشاء و ارتشاء، تصرف غیرقانونی در اموال دولتی، اختلاس و به‌طور کلی تعدی در اموال دولتی با عدم انجام وظایف محوله، اغلب جرایم اقتصادی را شامل می‌شود.

۲-۲- سیاست اقتصادی

تعیین راهبردهای اساسی حصول به سیاست‌های اقتصادی، آن‌چنان مهم و حیاتی است که حکومت‌ها تحت تأثیر عقاید سیاسی و خط مشی احزاب سیاسی در جهت مشروعیت نظام سیاسی خود نسخه عریضی از آن (رفاه، برابری، توسعه و رشد اقتصادی، مبارزه با فساد و ...) را برای افکار عمومی شعار می‌دهند. اهداف اقتصادی و میزان موفقیت حکومت‌ها در حصول به آنها پیوند محکم و حساسی با مشروعیت نظام سیاسی دارد. اهدافی مانند رفاه، کارآیی، آزادی شغل، ثبات، امنیت، برابری، رشد، حفاظت از محیط‌زیست، آزادی انتخاب و حاکمیت فعالان اقتصادی که سازمان بین‌المللی مانند صندوق بین‌المللی پول یا بانک جهانی بر آنها تأکید دارند.^{۴۷} همانند فرهنگ اقتصادی، سیاست اقتصادی نیز به سیاست اثباتی و هنجاری تقسیم می‌گردد. کارایی و توسعه مهم‌ترین سیاست اثباتی، رفاه و عدالت نیز مهم‌ترین سیاست هنجاری هستند. با توجه به تفاوت‌های بنیادین برخی از اهداف مانند برابری، آزادی و تعارض‌های نظری و عملی در اجرای آن اهداف، انتخاب هر کدام از آنها بر حضور حداقلی یا حداکثری حقوق کیفری در فعالیت‌های اقتصادی تأثیر بسزایی دارد. بنابراین شناخت سیاست اقتصادی و اولویت‌های میان آنها یک معیار اساسی برای جرم‌انگاری اقتصادی است. زیرا سیاست اقتصادی در کنار سازکار تخصیص منابع بیش از نهادهای دیگر با حقوق کیفری در ارتباط می‌باشد و میزان تحقق اهداف اقتصادی خواست اصلی نظام و معیار ارزیابی موفقیت و شکست حاکمیت محسوب می‌شود.^{۴۸} از طرف دیگر تأثیر رفتار گروه‌های فشار روی تصمیمات اقتصادی در جهت توفیق یا محبوبیت سیاسی با جرایمی مانند رانت‌خواری، انحراف بودجه و دیگر جرایم اقتصادی همراه است. زیرا از دید نهادگرایان سیاست اقتصادی می‌تواند با ظاهری عوام‌گرایانه مورد سوءاستفاده دولتمردان و سیاست‌مردان (جرایم دولتی)^{۴۹} گردد. از این‌رو به طور منطقی اهداف اثباتی کارایی و توسعه منبع مهم‌ترین الزامات و بایسته‌های حقوق کیفری اقتصادی می‌باشد.^{۵۰} در کنار اهداف اثباتی، اهداف هنجاری رفاه و عدالت نیز، الزامات هنجاری خود را به همراه دارد. هر چقدر اهداف نظام اقتصادی هنجاری‌تر باشد، حقوق کیفری اقتصادی عریض‌تر خواهد بود. زیرا حقوق کیفری، ذاتاً هنجارگراست و برای صیانت و پشتیبانی از هنجارها و ارزش‌های جامعه به کار می‌رود. بنابراین در صیانت از ارزش‌های اقتصادی، هر چقدر ارزش‌های اقتصادی، هنجاری (برابری، رفاه، عدالت ...) باشد، به علت رابطه تنگاتنگ این اهداف یا مشروعیت سیاسی، طبیعتاً حقوق کیفری حضور بیشتری

۴۷. محسن رناتی، بازار یا نابازار (بررسی موانع نهادی کارایی نظام اقتصادی بازار در اقتصاد ایران)، (تهران: موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹)، ۵۸-۶۵.

۴۸. بدالله دادگر، «تکثری بودن اقتصاد سیاسی»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، ۱۵ (۱۳۸۴)، ۲.

49. State Crimes

۵۰. جعفر حسینی، پیشین، ۱۳۳.

خواهد داشت. به عنوان مثال، رفاه به‌منزله هدف اصلی نظام اقتصادی با افزایش مالیات با هدف توسعه و سوددهی اقتصادی کنش‌گران اقتصادی در تعارض است و باعث وقوع جرایم فرار مالیاتی به انجای مختلف خواهد گردید یا طرح‌های حمایتی از طبقات فرودست جامعه در جهت تحقق هدف برابری و عدالت اقتصادی منجر به شیوع رانت‌های اطلاعاتی و اقتصادی، جرایم حوزه بودجه‌ریزی و تبنی و مداخلات در معاملات دولتی با سوء استفاده مالی از موقعیت شغلی یا قدرت دولتی خواهد گردید.

۳-۲- حقوق اقتصادی

حقوق اقتصادی مجموعه‌ای از قواعد و عرف‌های حقوقی است که با به‌کارگیری اصول و قواعد حقوقی، زمینه قانونمند شدن موضوعات مهم اقتصادی نظیر قیمت کالا و خدمات، سرمایه‌گذاری خارجی، ارز، دستمزد، صادرات و واردات، بانک، بیمه، اوراق بهادار، اعتبار، مالیات‌ها، رقابت، تولید، توزیع، مصرف و بسیاری از عناوین دیگر اقتصادی را فراهم می‌سازد. این نهاد، با دسته‌بندی قواعد حقوقی موجود و بر مبنای کاربرد آنها و همچنین با ایجاد قواعد حقوقی جدید، سعی بر ایجاد نظم، عدالت و تعادل در روابط بین اشخاص حقیقی و حقوقی در عرصه اجتماع می‌شود. حقوق اقتصادی در بسیاری از موارد آمرانه، مداخله‌جو و با تمایل به وضع قواعد آمرانه با نظم عمومی ارتباطی نزدیک داشته و در بسیاری از موارد دارای اوصاف عمومی و کیفری است. ایجاد تعادل در حوزه‌های تولید، توزیع، مبادلات و مصرف، نقطه اشتراک قابل توجه حقوق و اقتصاد است. نظام حقوقی به کمک حقوق اقتصادی پدیده‌های جدید اقتصادی را درک کرده و ضمن نظم بخشیدن به روابط در این زمینه، سعی بر ایجاد تعادل در روابط اقتصادی دارد.^{۵۱} در واقع، حقوق اقتصادی عامل ایجاد نظم و تعادل بین نهادهای اقتصادی از جمله نهادهای تنظیم‌کننده اقتصاد می‌باشد.^{۵۲} نهادگرایان مهم‌ترین موضوع حقوق اقتصادی را «حقوق مالکیت»^{۵۳} می‌دانند، آلچیان^{۵۴}، علم اقتصاد را علم مطالعه حقوق مالکیت می‌داند.^{۵۵} از نظر اقتصاددانان، مفهوم حقوق مالکیت اقتصادی^{۵۶} و قانونی^{۵۷} از هم تمایز دارند. اولی حقوق مالکیت اقتصادی فرد بر یک کالا یا دارایی، توانایی افراد در مصرف کالا یا خدمات دارایی و به طور غیرمستقیم از طریق مبادله آن تعریف می‌شود که شامل حق استفاده از یک دارایی، حق کسب درآمد از یک دارایی و قرارداد با سایر افراد و حق انتقال مالکیت

۵۱. عباس قاسمی حامد، «حقوق اقتصادی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی ۷۰ (۱۳۹۴)، ۳۱.

۵۲. مجید قورچی بیگی، «پاسخ‌دهی به جرایم اقتصادی: از راهبردهای کیفری تا حقوق تنظیمی اقتصادی»، در سیاست جنایی در برابر بزهکاری به اهتمام امیر حسین نیازپور (تهران: نشر میزان، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۳۹۷)، ۳۳۱-۲۹۹.

53. Property Rights.

54. Armen Alchian

55. Alan R. Waters, "Economic Growth and the Property Rights Regime", *Cato Journal* 7(1987): 103, accessed November, 2019, Doi : 10.2307/449039, https://heinonline.org/hol/cgi-bin/get_pdf.

56. Economic Property Right

57. Property Right Legal

دائم به گروه دیگر می‌باشد. در مقابل حقوق مالکیت قانونی، حقوقی است که توسط دولت به رسمیت شناخته و اعطا می‌گردد و به‌نوعی پشتیبان و حامی استفاده از حقوق مالکیت اقتصادی می‌باشد.^{۵۸} تعریف دقیق و رسمی حقوق مالکیت و یکپارچه کردن نظام مالکیت (ادغام بخش خارج از قانون در بخش رسمی) باعث تولید و انباشت سرمایه فیزیکی می‌گردد و موجب تعیین قدرت بالقوه اقتصادی دارایی‌ها، جمع‌آوری اطلاعات پراکنده در یک نظام، پاسخگو کردن مردم، معاوضه‌پذیر کردن دارایی، شبکه‌بندی مردم و حمایت از معاملات می‌گردد.^{۵۹} هرگاه حقوق مالکیت خوب تعریف نشود، امکان جابه‌جایی غیر ارادی و خودسرانه منابع و حقوق اقتصادی و شکل‌گیری فعالیت‌های رانت‌جویانه وجود خواهد داشت. این‌چنین فعالیت‌هایی رفاه جامعه را کاهش داده و موجبات انتفاع عده‌ای و تضییع عده‌ای دیگر می‌شود.^{۶۰} نظام‌های اقتصادی از نظر حقوق مالکیت در دو طیف مالکیت خصوصی و مالکیت جمعی منابع تولید قرار می‌گیرند که تمایل به طیفی، نوع حقوق کیفری اقتصادی را نیز تحت شعاع قرار می‌دهد. مالکیت خصوصی ملازمه با جرایم علیه مالکیت و نهادهای مالکیتی مانند جرایم ثبتی، تجاوز به مالکیت اسناد رسمی و دفاتر تجاری، ابهام در مالکیت اشخاص حقوقی در جهت اهداف بزه‌کارانه، معاملات صوری و انواع تجاوز به حقوق اشخاص ثالث و ... دارد. درحالی‌که مالکیت عمومی ملازمه با جرایمی مبتنی بر سوء استفاده از اموال عمومی، تصرف و تملک منابع عمومی مانند زمین‌خواری، بهره‌برداری غیرمجاز از معادن و منابع عمومی، نقض مقررات آمایش سرزمینی و تغییر کاربری اراضی و املاک مانند تصرف غیرمجاز و ... را به همراه دارد. لذا حقوق کیفری اقتصادی متأثر از حقوق مالکیت جمعی اقتصادی، سیاهه مبسوط‌تری از جرایم اقتصادی را داشته و حقوق کیفری اقتصادی فعال‌تری در این نوع نظام اقتصادی وجود خواهد داشت.

۴-۲- سازکار تخصیص منابع

سازکار تخصیص منابع با توجه به فرهنگ اقتصادی فردگرایی یا جمع‌گرایی، معرف نظام اقتصادی سرمایه‌داری یا نظام اقتصادی سوسیالیستی می‌باشد. نظام اقتصادی فردمحور مبتنی بر عقل‌گرایی ایزاری، موجب حاکمیت سرمایه بر کار می‌شود و سازکار تخصیص منابع، بر اساس عرضه و تقاضای آزاد افراد و بدون دخالت یا دخالتی دولتی در نظر گرفته می‌شود. در مقابل، یک نظام اقتصادی جمع‌محور با تأکید بر هنجار برابری، نظام مالکیت جمعی و مشترک را طراحی می‌کند و به علت رجحان جمع بر افراد، دولت به عنوان نماینده جمع، هدایت اقتصاد را با برنامه‌ریزی متمرکز بر عهده می‌گیرد. از این‌رو، سازکار تخصیص منابع نیز، مؤثر در شناسایی و جرم‌انگاری اقتصادی می‌باشد.

58. Paul P. Vandenberg, "North Institutionalism and the Prospect of Combining Theoretical Approaches", *Cambridge Journal of Economics* 26(2002): 11, accessed February 2021, Doi: 10.1093/cje/26.2.217, <https://www.researchgate.net/publication/5208324>

۵۹. هرناندو دوستو، راز سرمایه (چرا سرمایه‌داری در غرب موفق می‌شود و در جاهای دیگر شکست می‌خورد؟) ترجمه فریدون تفضلی (تهران: نشر نی، ۱۳۸۵)، ۷۵-۹۰.

۶۰. علی حسین صمدی، محسن رنایی و رحیم دلایی اصفهانی «مفهوم و آثار حقوق مالکیت: رویکرد نهادگرایی»، فصلنامه حقوق ۱۰۱ (۱۳۸۹)، ۱۹۶.

نظام اقتصادی فردمحور از دولت ژاندارم و کلاسیک در نظام اقتصادی بهره‌جسته و کمتر در ساز کار تخصیص منابع دخالت می‌کند، بر همین وجه، حقوق کیفری حضور حداقلی در نظام اجتماعی و اقتصادی داشته و چون انسان‌ها در عملکرد اقتصادی خود آزاد هستند، فقط در مواردی که به یکدیگر آسیب می‌زنند، ورود می‌کند.^{۶۱} مانند جرایم علیه رقابت اقتصادی سالم مانند احتکار و انحصار کالاها، اخلال در معاملات از طریق تبانی برای اخلال در رقابت، اخلال در قیمت‌گذاری، عرضه کالا یا خدمت غیراستاندارد، اظهارات گمراه‌کننده، کسب غیرمجاز، سوء استفاده از اطلاعات و موقعیت اشخاص، مداخله در امور بنگاه‌های دیگر، تبانی اقتصادی، ایجاد انحصار، تراست و کارتل‌های اقتصادی و به عبارت کلی‌تر جرایم علیه نظام تولیدی، مصرف‌کننده، بازار کالا و خدمات، استفاده از اطلاعات شرکت‌ها و انجام معاملات نهانی در خصوص سهام و بورس. اما در مقابل، در نظام اقتصادی جمع‌محور رفتارهای مخل اقتصادی از طریق مکانیسم پدرسالارانه باضمانت اجراهای مدنی، اداری و کیفری حل و فصل می‌گردد. با توجه به اینکه نتایج طبیعی رفتارها و تصمیمات نادرست - مانند زیان اقتصادی و ورشکستگی - در این روش حداقل باز نمود را دارد، لذا فعالان و مسؤولان اقتصادی زیاد به آن حساس نبوده بلکه زیاده‌خواه و رانت‌طلب خواهند بود و با استفاده از حساب‌سازی و سندسازی و ارائه گزارش‌های خلاف واقع، عقب‌ماندگی و انحراف طرح‌ها و بودجه‌های اقتصادی را توجیه خواهند نمود.^{۶۲} جرایم اقتصادی در چنین سیستمی تنوع زیادی از جرایم کوچک مرتبط با امور اقتصادی تا جرایم اقتصادی کلان را شامل شده و تورم جرایم اقتصادی را شاهد خواهیم بود. مانند جرایم اقتصادی داخل در فرایند خصوصی‌سازی اقتصادی، محیط‌زیست، مالکیت فکری، جرایم بانکی، جرایم علیه اموال عمومی، جرایم علیه نظام تولید، توزیع، مصرف، صادرات و واردات و ...

۳- حقوق کیفری اقتصادی نهادگرا، به مثابه تحولی نوین در جرم‌انگاری اقتصادی

جرم اقتصادی موضوعی بین‌رشته‌ای می‌باشد که موجب نزدیکی دو دانش حقوق و اقتصاد به یکدیگر می‌شود. زمانی که از متغیری مانند جرم صحبت می‌کنیم، وارد حوزه مطالعات حقوق کیفری می‌شویم. اما زمانی که از جرم اقتصادی بحث می‌گردد با متغیر کیفری - اقتصادی مواجه هستیم.^{۶۳} لذا تبیین جرم اقتصادی و جرم‌انگاری آن، بدون درک فضای اقتصادی و عناصر اساسی نظام اقتصادی مانع از بهره‌گیری صحیح از حقوق کیفری اقتصادی خواهد بود. حقوق کیفری اقتصادی به عنوان چهارچوبی برای حمایت از الزام‌ها و خواست‌های اساسی جامعه (امنیت و نظم اقتصادی) در یک فضای انتزاعی و مجرد ن می‌تواند به جرم‌انگاری بپردازد. نه تنها بایستی این الزامات اساسی شناخته شود بلکه بایستی

۶۱ علی حسین نجفی ابرندآبادی و هادی رستمی «رویکرد سزاگرا به کیفر در نظریه لیبرالیسم» مجله تحقیقات حقوقی ۱۰(۱۳۹۱)، ۴۷۳.

۶۲ علی ربیعی، زنده باد فساد (جامعه‌شناسی سیاسی فساد در دولتهای جهان سوم) (تهران: انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۷)، ۲۵.

۶۳ گروینوگن، اسپیتهوون و آنتون دن برگ، پیشین، ۱۲۰.

شناسایی نهادها از نظر منشأ فکری، تاریخی، جغرافیایی، مذهب و ... صورت بگیرد.^{۶۴} این الزامات درون هر نظام اجتماعی در قالب نظام‌های حقوقی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی نهادسازی می‌شود. حقوق کیفری بایستی این الزامات را به صورت درون‌زای از نظام مربوط دریافت کند، گرچه این به معنای نفی ارزش‌های معمول در حقوق کیفری نیست بلکه از نظر اولویت در باید و نبایدها حقوق کیفری مهم‌ترین الزامات را از فرایندهای داخل ساختار نظام اقتصادی می‌گیرد. گرچه نظام اقتصادی نیز به خودی خود نمی‌تواند این نهادها و الزامات خود را به حقوق کیفری تحمیل کند، بلکه این موارد بایستی طی یک فرایند آگاهانه و طراحی شده شناسایی و در حقوق کیفری وارد شوند. آن‌چنان‌که ماکس وبر می‌گوید «اقتصاد می‌تواند نقش مهمی در توسعه حقوق داشته باشد، ولی شرایط اقتصادی به‌طور خودکار منجر به تولد شکل جدیدی از نظام حقوقی نمی‌شود بلکه به منظور گسترش واقعی یک فن حقوقی آن هم در صورتی که چنین فنی ابداع شود، صرفاً فرصت‌هایی را ایجاد می‌کند که بایستی با سیاست‌گذاری این امکان را به فعل تبدیل کرد.»^{۶۵}

نهادگرایان برای تحقق توسعه و پیشرفت اقتصادی، سالم‌سازی فرایندهای اقتصادی با صیانت از ارزش‌های اقتصادی، توازن مناسب و متناسب فرهنگ فردگرایی و جمع‌گرایی، سیاست کارایی و برابری، مالکیت خصوصی و عمومی، بازار و برنامه، اقتصاد اثباتی و هنجاری را در نظام اقتصادی الزامی می‌دانند و حتی سنت‌ها و ارزش‌ها را به عنوان واقعیت‌های اجتماعی در کنار سایر واقعیت‌های عینی مورد تحلیل قرار می‌دهند و آنها را بخشی فراموش شده در مطالعات اقتصادی می‌دانند. چنین نگاهی به نظام اقتصادی، موجب شناسایی فرهنگ اقتصادی و تأثیر آن در نظام اقتصادی، تعریف دقیق سیاست اقتصادی، اهمیت تنظیم‌گری قوانین اقتصادی، شفافیت مکانیسم تخصیص منابع اعم از فردی و جمعی و تعریف دقیق حقوق مالکیت می‌گردد. رویکردی تطبیقی به اقتصاد که موجب ورود نهادها، فرایندها و الزامات نظام لیبرال و سوسیالیستی به نظام اقتصادی مختلط شده و سطح پیچیدگی اقتصادی را به شدت افزایش می‌دهد. لذا منطقی است که حقوق کیفری اقتصادی نظام مختلط، برخلاف حقوق کیفری اقتصادی فردگرا یا جمع‌گرا گسترده‌تر باشد که هم باید نقش پیشینی و هم نقش پسینی داشته باشد، هم با مداخله افراطی در نظام اقتصادی مانع کارایی و توسعه نگردد و نیز بدون مداخله، هنجارها و ارزش‌های مقبول اجتماعی را رها نسازد. مجموعه‌ای از جرایم اقتصادی علیه بازار و رقابت در کنار جرایم اقتصادی علیه برنامه و بودجه، جرایم علیه مالکیت خصوصی در کنار جرایم علیه اموال عمومی، جرایم علیه کارایی نظام اقتصادی در کنار جرایم علیه ارزش‌های اقتصادی مانند رانت‌جویی و نقض برابری، محتوای بسیط حقوق کیفری اقتصادی را تشکیل می‌دهد که آن را می‌توان «حقوق کیفری اقتصادی نهادگرا» نامید. (نمودار شماره ۱)

لذا حقوق کیفری اقتصادی نهادگرا را می‌توان چنین تعریف نمود: «حقوق کیفری اقتصادی

64. Kurt.M. Thuraier, & Katherinw G Willoughby, *Policy and Politics in State Budgeting* (London: Routledge, 2001), 42.

65. Max Weber, Guenter Ross & Claus Wittich, *Economy and Society* (California: University of California Press, 2013), 687.

نهادگرا، شاخه‌ای منشعب از حقوق کیفری تابعی از نهادهای نظام اقتصادی می‌باشد که بر اساس الزام کیفری حمایتی و تضمینی خود در جهت تضمین امنیت و نظم اقتصادی، تضمین نهادها و فرآیند میان آنها، تسهیل مناسبات اقتصادی، افعال و رفتارهای غیرقانونی مخل فعالیت‌های اقتصادی و سیاست‌های کیفری مناسب با آنها (مجازات یا اقدامات تأمینی و تربیتی) را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد» بر اساس تعریف فوق، نقض الزامات هنجاری و اخلال در کارکرد و عملکرد نهادها و فرآیند میان آنها در قوانین کیفری تحت عنوان جرایم اقتصادی قابل شناسایی و تعقیب می‌باشند و ارزش و هنجار کلی مورد حمایت کیفری در مبارزه با جرایم اقتصادی، نظم اقتصادی می‌باشد.^{۶۶} ارزشی که بانک جهانی نیز در تعریف جرایم اقتصادی بر آن تأکید نموده است.^{۶۷} جرم‌انگاری اقتصادی نباید به صورت بخشی‌نگر، برای حمایت از تعداد محدودی از نهادها و فرایندهای اقتصادی آن هم پس از ایجاد بحران با اختلالات اساسی در این حوزه‌ها استفاده شود.^{۶۸} بلکه جرایم اقتصادی در جهت صیانت از نظم اقتصادی به عنوان مجموعه‌ای از روابط درون نظام اقتصادی میان نهادها و فرایندهای اقتصادی موضوع اصلی حمایت کیفری خواهد بود؛ بر همین اساس جرایم اقتصادی را نیز می‌توان این‌گونه تعریف نمود: «جرایم اقتصادی، عبارت از رفتارهای غیرقانونی هستند که عملکرد، الزامات و نظم نهادها و فرآیند میان آنها در نظام اقتصادی را مختل می‌کند که نیازمند پاسخ متناسب کیفری می‌باشد.»

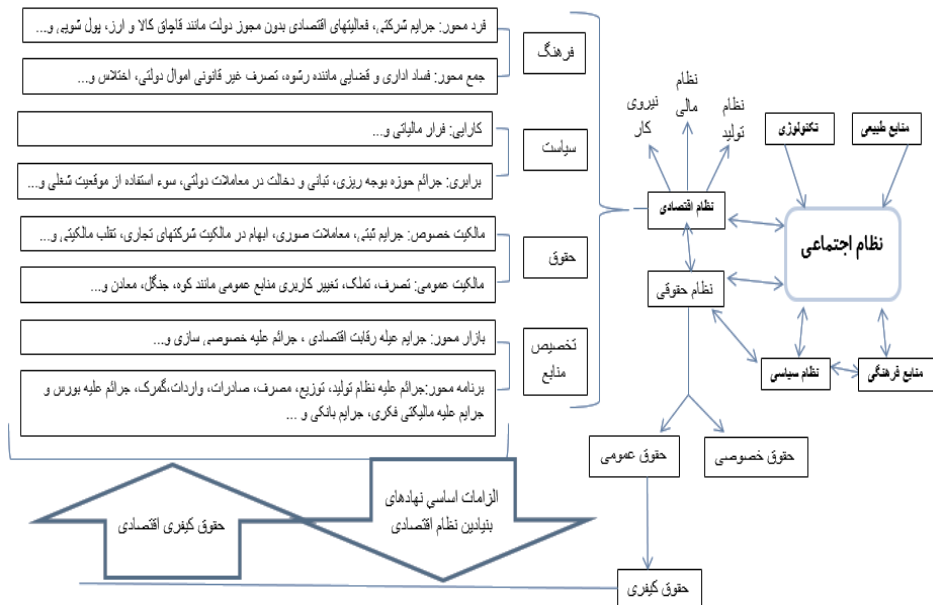
نکته‌ای که در پایان باید خاطر نشان ساخت؛ از نظر مبنای ایجاد قاعده، الزام حقوقی، نقش نهادها و ساختارهای مرتبط در جامعه، با توجه به تحولات پست مدرنی نظام حقوقی، حاکمیت و دولت به عنوان مرجع صالح برای جرم‌انگاری اقتصادی، در برابر بخش خصوصی به عنوان شخص ثالث محسوب نمی‌گردد. لذا باتوجه به اینکه، دولت نماینده بخش عمومی در اقتصاد می‌باشد، می‌تواند قوانین حمایتی در جهت عملکرد اقتصادی خود و در عین حال قوانین محدودیتی برای بخش خصوصی در نظر گیرد که می‌تواند نتایج بدی همچون تضعیف بخش خصوصی و رکود اقتصادی را به همراه داشته باشد. لذا لزوم مشارکت بخش خصوصی در جرم‌انگاری اقتصادی در کنار دولت نیز امر مهمی هست که بایستی در نظر گرفته شود.^{۶۹}

66. Hans Sjogren & Skogh Goran, *New Perspectives on Economic Crime* (New Horizons in Law and Economics series) (UK: Edward Elgar Publishing, 2004), 53.

۶۷. جعفر حسینی و نسرین مهرا، «نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)»، *مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی* ۲ و ۳ (۱۳۹۴)، ۸.

۶۸. محمدرضا الهی‌منش و محترم‌زاده «سیاست عوام‌گرایانه در مبارزه با جرایم اقتصادی با تأکید بر نقش پلیس»، *فصلنامه کارگاه* ۴۳ (۱۳۹۷)، ۱۲۶.

۶۹. امیر نظام براتی، حکمرانی خوب و مبارزه با مفاسد اقتصادی (بررسی حقوق ضد فساد در نظام حقوقی ملی و بین‌المللی) (تهران: نشر مجد، ۱۳۹۸)، ۲۳۳.

نمودار شماره ۱: در این نمودار، آنچه نهادگرایان برای پیشرفت و توسعه نظام‌های اقتصادی هر منطقه جغرافیایی خاص تأکید دارند، ترسیم شده است؛ لزوم تعامل نظام اقتصادی با دیگر نظام‌های تشکیل‌دهنده نظام غایی اجتماعی به خصوص نظام حقوقی، قبول واقعیت‌ها، تحولات اقتصادی و رعایت آنها، نظام اقتصادی، شناسایی الزامات اساسی نظام اقتصادی خاص آن نظام اجتماعی، صیانت کیفری از الزامات اساسی اقتصادی از طریق جرم‌انگاری رفتارهای مخل آن الزامات.

نتیجه‌گیری

تبدیل علم به ایدئولوژی، انجام هر نوع تلاشی را برای ارائه تبیین‌های علمی‌تر درباره پیامدهای اقتصادی و اجتماعی که ما مایل به تغییرشان هستیم، ناکام می‌گذارد. به جای قانع ساختن جامعه علمی در خصوص علل جرایم اقتصادی، فقر و بیکاری در جامعه، صرفاً یک موضوع ایدئولوژیک در برابر آن اتخاذ می‌کنیم. حال آنکه نقش و وظیفه خود را به عنوان جامعه‌شناس، اقتصاددان و حقوق‌دان‌ها می‌سازیم و توانایی ما برای تغییر و بهبود جامعه تا حدی کاهش می‌یابد. هر رویکردی که خود را به عنوان بدیل جریان اصلی معرفی می‌کند، قبل از هر چیز باید حقانیت ادعای خود را درباره اینکه یک رویکرد متمایز اقتصادی است، بر اساس تحلیلی دقیق و صریح در خصوص «آنچه هست» نه بر اساس «آنچه باید باشد» بیان دارد. اقتصاد نهادگرا رویکردی عمل‌گرا بر مبنای واقعیت‌های اقتصادی جامعه «آنچه هست» می‌باشد و تبیینی دگراندیشانه از موضوعات اقتصادی انتزاعی و واقعی در جامعه را ارائه می‌کند. اقتصاد نهادگرا یک نظریه تحول اجتماعی یا کنترل اجتماعی است که بر شکل‌گیری و کارکرد نهادهای اقتصادی که اقتصادها از طریق آن سازماندهی و کنترل می‌شوند،

تمرکز دارد. نهادها و فرآیند ارتباط بین آنها و اهداف، ارکان اصلی سیستم اقتصادی می‌باشند که می‌تواند موارد ذیل باشند: بازار، برنامه، فرهنگ اقتصادی همچون گزاره‌های اقتصادی اثباتی (عقل و علم) یا گزاره‌های اقتصادی هنجاری (اخلاق و دین)، اهداف و سیاست اقتصادی، حقوق و قوانین اقتصادی، حمایت از مالکیت خصوصی یا جمعی یا اشتراکی. وفق آموزه‌های نهادگرایی در مبارزه با جرایم اقتصادی، جرم‌انگاری اقتصادی باید بر اساس واقعیت اقتصادی با درک ماهیت نظام اقتصادی، شناسایی ارکان، نهادها و الزامات اساسی در منطقه جغرافیایی خاص باشد، نه اینکه جرایم اقتصادی را صرفاً در اقدام کلاسیک حقوقی بر اساس اصول سنتی جرم‌انگاری یا در اقدامات عوام‌گرا، تصمیمات ایدئولوژیک یا سیاسی برای پاسخ به افکار عمومی در قالب قوانین مبارزه با جرایم اقتصادی را بر سیاهه قوانین کیفری اضافه کنیم.

بنابراین آنچه امروزه علم و تجربه اقتصادی و حقوقی کشورها و اقتصادهای پیشرفته مؤید آن است، این است که پیشرفت اقتصادی رابطه بسیار مهمی با پیشرفت حقوقی دارد و پیشرفت حقوقی در گرو پیشرفت متناسب با نظام اقتصادی است. تا زمانی که نظام حقوقی الزامات و ارزش‌های اقتصادی را با توجه به نهادهای خاص نظام اقتصادی، شناسایی و اختلال در آنها را جرم‌انگاری نکند، هرگونه جرم‌انگاری و مداخله حقوق کیفری در نظام اقتصادی نه‌تنها عاملی برای صیانت از ارزش‌های اقتصادی نخواهد بود. بلکه مانعی در تحقق اهداف اقتصادی خواهد بود. گرچه این موضوع دلیل بر انصراف از استفاده از اصول جرم‌انگاری مرسوم مانند عدم ضرر، پدرسالاری، مصلحت عمومی، اخلاق‌گرایی نیست. بلکه در کنار چنین اصولی، اصل کلی و سیستمی‌نگر با شناسایی فرهنگ اقتصادی، سیاست اقتصادی، حقوق اقتصادی، توازن بخش خصوصی و دولتی در تخصیص منابع اقتصادی در داخل نظام کلی اجتماعی، اصل انطباق جرایم اقتصادی با نظام اقتصادی، اصل مشارکت بخش خصوصی در جرم‌انگاری‌های اقتصادی به‌عنوان بخشی از عواملان اقتصادی در کنار دولت، اصل جامعیت جرم‌انگاری برای شمول با رفتارهای جدید مخل اقتصادی هم‌زمان با پیشرفت و تحولات جدید اقتصادی می‌تواند راهگشا باشد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- ابرند آبادی، علی حسین. «تقریرات درس حقوق کیفری اقتصادی». گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی تهران، ایران، ۱۳۸۶.
- استجازه مورخ اقدامات ویژه در برخورد با اخلال‌گران اقتصادی برای دو سال ۱۳۹۷/۰۵/۲۰
- براتی، امیر نظام. حکمرانی خوب و مبارزه با مفاسد اقتصادی (بررسی حقوق ضد فساد در نظام حقوقی ملی و بین‌المللی). چاپ اول. تهران: نشر مجد، ۱۳۹۸.
- بهره مند، حمید. آسیب‌شناسی قوانین مربوط به جرایم اقتصادی در نظام حقوقی ایران. چاپ سوم. تهران: مرکز مطبوعات و پژوهشگاه قوه قضائیه، ۱۳۹۹.
- حسنی، جعفر. «معیارهای جرم‌انگاری اقتصادی در نظام مختلط اقتصادی». رساله دکترا، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۳.
- حسنی، جعفر و نسرین مهرا. «نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)». مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی ۳(۲): ۴۵-۶۹.
- دادگر، یدالله. محوره‌های اساسی در نظام‌های اقتصادی. تهران: نشر نی، ۱۳۹۸.
- دادگر، یدالله. تاریخ تحولات اندیشه اقتصادی. چاپ اول. قم: انتشارات دانشگاه مفید، ۱۳۸۳.
- دادگر، یدالله. «تکثری بودن اقتصاد سیاسی». فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ۱۵(۱۳۸۴): ۱-۲۴.
- دادگر، یدالله. «تحولات اقتصاد سرمایه‌داری و قرائت‌های گوناگون از آن». پژوهش‌های رشد و توسعه‌مدار ۲(۱۳۸۰): ۶-۲۶
- دستورالعمل تشکیل مجتمع تخصصی ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی تهران مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۱۹
- دوستو، هرناندو. راز سرمایه (چرا سرمایه‌داری در غرب موفق می‌شود و در جاهای دیگر شکست می‌خورد؟). چاپ اول. ترجمه فریدون تفضلی، تهران: نشر نی، ۱۳۸۵.
- ربیعی، علی. زنده‌باد فساد (جامعه‌شناسی سیاسی فساد در دولتهای جهان سوم). چاپ اول. تهران: انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۷.
- رضانی باصری، عباس و اصغر میر فردی. «تبیین نهادگرایی و گرایش آن به توسعه». مجله اقتصادی ۴۳(۱۳۹۳): ۱۲۱-۱۳۸.
- رنایی، محسن. بازار یا نابازار (بررسی موانع نهادی کارایی نظام اقتصادی بازار در اقتصاد ایران). چاپ سوم. تهران: موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹.
- شهبایی، مهدی. «از حقوق سنتی تا حقوق مدرن، تأملی در مبانی تحول نظام حقوقی». نامه مفید ۷۶(۱۳۸۸): ۶۹-۸۵
- صمدی، علی حسین، محسن رنایی و رحیم دلالی اصفهانی. «مفهوم و آثار حقوق مالکیت؛ رویکرد نهادگرایی». فصلنامه حقوق ۱۰۱(۱۳۸۹): ۲۰۱-۱۸۳.
- قاسمی حامد، عباس. «حقوق اقتصادی». فصلنامه تحقیقات حقوقی ۷۰(۱۳۹۴): ۳۱-۵۵۰.
- قورچی بیگی، مجید. «پاسخ‌دهی به جرایم اقتصادی: از راهبردهای کیفری تا حقوق تنظیمی اقتصادی» در سیاست جنایی در برابر بزهکاری به اهتمام امیر حسین نیازپور. تهران: نشر میزان، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۳۹۷.
- گروینوگن، جان، اسپیتوون، آنتون و آنتون دن برگ. مقدمه‌ای بر اقتصاد نهادگرایی. ترجمه اصلاان قودجانی. چاپ اول. تهران: نشر مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۱.

- محمدی، غلامحسین. «بررسی تطبیقی لیبرالیسم و نئولیبرالیسم، مارکسیسم و نئومارکسیسم در اقتصاد جهانی»، *مجله راهبرد* ۷۲(۱۳۹۳): ۲۵۶-۲۴۱.
- محمود مشهدی، احمد، محمود متوسلی و علی طیب‌نیا. «نقدی بر روش‌شناسی اقتصاد مرسوم». *فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی و بودجه* ۲(۱۳۹۰): ۹-۳۰.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین و هادی رستمی. «رویکرد سزاگرا به کیفر در نظریه لیبرالیسم». *مجله تحقیقات حقوقی* ۱۰(۱۳۹۱): ۵۰۰-۴۶۱.
- الهی مثنی، محمدرضا و محترم زاده. «سیاست عوام‌گرایانه در مبارزه با جرایم اقتصادی با تأکید بر نقش پلیس». *فصلنامه کارآگاه* ۴۳(۱۳۹۷): ۱۳۴-۱۲۰.

ب) منابع خارجی

- Aldashev, Gani. "Legal Institutions, Political Economy and Development". *Oxford Review of Economic Policy* 25(2009):257-270, accessed September, 2020, Doi: 10.1093/oxrep/grp016, <https://www.researchgate.net/publication/46511501>.
- Alesina, Alberto & Paola Giuliano. "Culture and Institutions" *IZA Discussion Papers* 9246(2015): 1-69, accessed January, 2022, Doi : 10419.114123, <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jel.53.4.898>.
- Broda, Philippe. "Institutions, economy and politics: the debate between Commons and North". *The European Journal of the History of Economic Thought* 28(2021): 1-19, accessed January, 2022, Doi:10.1080.009672567, <https://www.researchgate.net/publication/344816697>.
- Clarke, Matthew. *Development and Religion*. First Ed, Melborne: Deakin University, 2013.
- Coccia, Mario. "An introduction to the theories of institutional change". *Article in Journal of Economics Library* 5 (2018): 337-344 , accessed December, 2020, Doi: 10.1453/jel.v5i4.1788, <https://www.researchgate.net/publication/330365167>.
- Faundez, Julio. "Douglass North's Theory of Institutions: Lessons for Law and Development" *Hague Journal on the Rule of Law* 8(2016): 373-419, accessed July 25, 2020, Doi : 10.2139/ssrn.2493052, <https://www.researchgate.net/publication/314523764>.
- Gräbner, Claudius & Ghorbani, Amineh. "Defining institutions – A review and a synthesis". *ICAE Working Paper* 89(2019):1-32, Accessed January, 2022. Doi : 10419/193628, <https://ideas.repec.org/p/ico/wpaper/89.html>.
- Haggard, Stephan, Andrew MacIntyre & Lydia Tiede. "The Rule of Law and Economic Development". *Annual Review of Political Science* 11(2008): 205-234 , accessed June, 2020, Doi : 10.1146/081205, <https://www.researchgate.net/publication/228276461>.
- Hodgson, Geoffrey M. "What Are Institutions?". *Journal of Economic* XL 1 (2006): 1-25, accessed November, 2020, Doi : 10.1080/00213624, <https://www.researchgate.net/publication/207258327>.
- Kim Thi Tran, Oanh & Dinh, Hac Le & Dinh Le, Hac "Role of institutional quality in economic development: A case study of Asian countries" *Problems and Perspectives in*

Management 19(2021), 357-369, accessed January, 2022. Doi: 10.21511, <https://www.researchgate.net/publication/352736693>.

- Mankiw, N. Gregory, *Macroeconomics*. 10th Ed. New York:Worth, 2019.

Mitchell, Waldrop, M. *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*. 1th Ed. New York: Simon and Schuster, 1992.

- Papageorgiou , Theofanis, Katselidis, Ioannis, Micheaelides, Panayotis G. “Schumpeter, Commons, and Veblen on Institutions”. *American Journal of Economics and Sociology* 72(2013):1232-1254 , accessed November, 2020, Doi : 10.1111/12042, <https://econpapers.repec.org>.

- Posner, Richard A. *What has Pragmatism to offer Law, in Southern California Law Review* Edited by Dennis Pterson. Chicago: University of Chicago School press, 2003

- Sjogren, Hans, Goran ,Skogh. *New Perspectives on Economic Crime* (New Horizons in Law and Economics series).1th Ed. UK: Edward Elgar Publishing, 2004.

- Thuraier ,Kurt.M, Willoughby, Katherinw G. *Policy and Politics in State Budgeting*. 1th Ed. London: Routledge, 2001.

- Vandenberg, Paul P. “North Institutionalism and the Prospect of Combining Theoretical Approaches”. *Cambridge Journal of Economics* 26(2002): 217-235, accessed February 2021, Doi: 10.1093/cje/26.2.217, <https://www.researchgate.net/publication/5208324>.

- Waters, Alan R. “Economic Growth and the Property Rights Regime”. *Cato Journal* 7(1987):99-120 , accessed November , 2019, Doi : 10.2307/449039, https://heinonline.org/hol-cgi-bin/get_pdf.

- Weber, Max, Ross, Guenter, Wittich, Claus. *Economy and Society*. 1th Ed. California: University of California Press, 2013.

- Wilber, Charles K. & Robert S. Harrison. “The methodological Basis of Institutional Economics:Pattern Model, Storytelling, and Holism”. *Journal of Economic Issues* 12(1978): 61-89, accessed January, 2021, Doi : 10.1080/00213624, <https://www.jstor.org/stable/4224665>.

- Williamson ,Oliver E. “The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead”. *Journal of Economic Literature* 38(2000): 595-613, accessed December, 2020, Doi : 10.1257/jel.38.4.595, <https://edisciplinas.usp.br/mod/resource/view.php?id=2674292>.

- Zhao, Jin & Rasool Madni , Ghulam & Awais Anwar, Muhammad & Zahra , Syeda Masooma. “Institutional Reforms and Their Impact on Economic Growth and Investment in Developing Countries” *Sustainability* 13(2021),1-14. Accessed January, 2022. Doi : 10.3390, <https://www.researchgate.net/publication/351194481>.